

PETER ŠTIH

O MODERNEM (NE)RAZUMEVANJU IN (NE)POZNAVANJU STARE ZGODOVINE NA PRIMERU USTOLIČEVANJA KOROŠKIH VOJVOD

V enem prvih intervjujev novega šolskega ministra Milana Zvera smo konec februarja 2005 lahko prebrali, da spada med "elemente slovenske zgodovine, ki so neupravičeno prezrti" in ki bi jih "dijaki pri maturi morali poznati" tudi "pomen karantanske prisega za razvoj zahodnih demokracij", o kateri "nam je govoril celo ameriški predsednik Clinton, ko nas je obiskal".¹ Minister je s karantansko prisego očitno imel v mislih ustoličevanje karantanskih knezov oz. koroških vojvod, ki je z Jean Bodinom (1530–1596) in njegovim delom O republiki (*Les six livres de la Republique*, 1576) prišlo v t.i. pogodbeno (kontraktualno) teorijo o nastanku države in je služilo kot primer pogodbenega prenosa suverenosti z ljudstva na monarha. Patus o ustoličevanju je v tem Bodinovem klasičnem delu ponovno postal aktualen konec šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je slovenski Američan Joseph (Josip) Felicijan, ki je v Ljubljani doštudiral zgodovino in 1945 emigriral v tujino, odkril, da si je ameriški predsednik Thomas Jefferson (1743–1826) v svojem izvodu Bodinove knjige (v izdaji iz 1580) med drugim označil tudi stran (str. 129), kjer je govora o ustoličevanju koroških vojvod. Na tej podlagi je Felicijan izpeljeval misel, da je med vire za znamenito ameriško Deklaracijo o neodvisnosti (*Declaration of Independence*) iz 1776, v katere prvem delu je Jefferson izpostavil enakost med ljudmi in neodtujljivost njihovih temeljnih pravic, šteti tudi koroško ustoličevanje.² Med duhovne temelje ameriške – in s tem posledično tudi svetovne – demokracije naj bi tako sodilo tudi ustoličevanje in to naj bi bil slovenski prispevek razvoju zahodnih demokracij, o katerem je minister govoril v svojem intervjuju. Ministru, katerega intervju je bil uporabljen zgolj kot eden zadnjih primerov za ilustracijo problema o katerem bo tekla beseda v nadaljevanju, na tej točki ni kaj očitati, saj je le povzel predstavo, ki prevladuje v delu javnosti in je tudi del zgodovinske samopodobe Slovencev.

Bolj bi lahko bilo pomenljivo, da zgornjega mnenja intervjuvanec ni izrekel kot Milan Zver ampak kot minister za šolstvo in šport v vladi Republike Slovenije, ki meni, da bi ta tema (poleg ostalih, ki jih navaja) sodila v šolske učne programe zgodovine, ki "najbolj oblikuje narodno identiteto". Ker minister seveda ima moč in ima na voljo vzvode, da lahko uveljavi svoje mnenje, se je vprašati, ali ta tema res sodi v učne programe zgodovine? Ali ustoličevanje karantanskih knezov oz. natančneje povedano ustoličevanje kasnejših koroških vojvod, ki je edino podrobneje poznano, res lahko smatramo za pomemben slovenski prispevek k razvoju svetovne demokracije? Postavlja se namreč vprašanje, ali je bila družba pri Karantancih, ki so poenostavljeno in posplošeno izenačevani kar s Slovenci,³ res bila urejena na tako edinstveno demokratičen na-

1 Milan Zver, Nimamo ne neumnih otrok ne slabih šol, intervju v: Zelena pika, Dnevnik 26. 2. 2005, 30.

2 Jospeh Felicijan, *The Genesis of the Contractual Theory and the Instalation of the Dukes of Carinthia* (Celovec 1967) 1 sl. (tudi v slovenskem prevodu: *Slovenstvo in prva ustava ZDA (l. 1776)* (Ljubljana 1995).

3 Dovolj si je pogledati že naslove ali pa kazala nekaterih sintez starejše slovenske zgodovine, v katerih je govora že kar o "prihodu in naselitvi Slovencev v alpskih deželah" v zgodnjem srednjem veku (Josip

čin (izražen v ustoličevanju), da je preko novoveške recepcije imela kar globalen vpliv in pomen? Ali pa gre pri vsem skupaj nemara le za napačno razumevanje nekega obreda in z njim zvezane literarne tradicije; za razumevanje, ki prenaša sodobne pojme (ali pa vsaj sodobne vsebine sicer starih pojmov), moderne predstave, institucije in vrednote v daljno preteklost in na tej podlagi to zgodovino nujno bolj konstruira kot rekonstruira?⁴ Vprašanje, ki se torej postavlja je, ali je kaj soli v predstavi, ki jo je povzel minister, ali pa gre zgolj za "zgodovinski trač",⁵ po katerem naj bi Karantanci-Slovenci vplivali na ameriško in s tem na svetovno demokracijo?

Predstava o demokratičnosti državno-družbene ureditve Karantaniji, ki je razumljena kot najzgodnejša faza nacionalne zgodovine Slovencev, ima kar dolge korenine, čeprav je svoj kulminacijo dosegla v zadnjih desetletjih in še prav posebej v obdobju po osamosvojitvi Slovenije. Začetki te predstave so povezani z nacionalnim konstituiranjem Slovencev, katerega sestavni in bistveni del je bil tudi novi, nacionalni pogled na zgodovino. V slovenskem okviru je koncept nacionalne zgodovine postavil Anton Tomaž Linhart konec 18. stoletja, ki je v duhu svojega časa izhajal iz tedaj uveljavljajoče se komparativno-filološke metode identifikacije ljudstev z jeziki, kar je z drugimi besedami pomenilo, da je bila *Sprachgeschichte* razumljena kot *Volksgeschichte* in kar je – kot je znano že najmanj od Ernensta Rénana in njegove opredelitve naroda s konsenzom njegovih članov – v osnovi napačno izhodišče, saj so narodi subjektivne in ne objektivno (npr. prav na podlagi jezika) določljive skupnosti.⁶ Ob tem metodološkem izhodišču in na podlagi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ki govori o Karantancih kot o slovanskem ljudstvu,⁷ ni bilo težko vzpostaviti povezave s Slovenci.⁸

Gruden, Zgodovina slovenskega naroda (Celje 1912), o "prihodu Slovencev" in "državi karantanskih Slovencev" (Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, Ljubljana 1955) ali pa o zgodovini slovenskega naroda "od naselitve" naprej in o "Samovi" državi" in državi karantanskih Slovencev" (Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 1 (Ljubljana 3 1978), ki sugerirajo nič manj, kot da so se Slovenci kot že izoblikovana identitena skupnost že kar naselili v alpsko-jadranski prostor. Da gre pri tem za (nezavedno) nacionaliziranje zgodovine za nazaj in za konstruiranje zgodovine modernih nacij v obdobjih, ko le-te še niso obstajale gl. nazadnje Peter Štih, Poglavlje iz nacionalizirane zgodovine ali o zgodnjerednjeveških začetkih zgodovine Slovencev (v tisku za Mlinaričev zbornik, Studia Historica Slovenica).

4 O tem splošnem problemu oz. fenomenu primarno na mitološki ravni recipirane preteklosti gl. František Graus, Die Ohnmacht der Wissenschaft gegenüber Geschichtsmymthen, v: isti, *Ausgewählte Aufsätze* (1959–1989) (Hans-Jörg Gilomen, Peter Moraw und Rainer C. Schwinges (Hg.), *Vorträge und Forschungen* 55, Stuttgart 2002) 49 sl.

5 Tako: Marko Zorko, Minister Triuenem. Duševni profili slovenskih preporoditeljev, v: *Sobotna priloga*, Delo 19. 3. 2005, 18.

6 Podrobneje gl. Štih, Poglavlje iz nacionalizirane zgodovine (kot v op. 3).

7 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (izd. Milko Kos, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11/3, Ljubljana 1936; oz. Fritz Lošek, *MGH Studien und Texte* 15, Hannover 1997) c. 3: *Sclavi qui dicuntur Quarantani*.

8 Danes je povsem jasno, da Karantancev ne moremo enačiti s Slovenci, saj njuni različni imeni izpričujejo dve različni identiteti, niti ne moremo Karantancev smatrati za prednike Slovencev, so kvečjemu lahko samo eni od njih. Gl. Peter Štih, Državne tvorbe v srednjem veku na slovenskem ozemlju, v: *Od držav na Slovenskem do slovenske države* (Kočevje 2004) 14 sl. zlasti 39 sl.; Hans-Dietrich Kahl, Wer ist in Kärnten "autochton". Anmerkungen zur Bevölkerungsgeschichte zwischen Karawanken und Tauern, v: *Carinthia I* 186 (1996) 419 sl., zlasti 425 sl.; isti, Slowenen und Karantanen. Ein europäisches Identitätsproblem, v: Rajko Bratož (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze/Slowenen und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese* 2 (Situla 39 – Razprave SAZU I/18, Ljubljana 2000) 978 sl.; isti, *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im*

Drugi, vsebinsko nič manj, zato pa simbolno še bolj pomemben element, ki je povezoval Slovence s Karantanci, pa je seveda bilo ustoličevanje koroških vojvod oziroma karantanskih knezov. Obred nam je podrobneje poznan na podlagi nekaj opisov iz poznega srednjega veka, iz katerih izhaja, da je potekal v slovenskem jeziku.⁹ Dodatno identifikacijo s Slovenci pa je poleg jezika predstavljalo dejstvo, da je ustoličevalec bil kmet, ta pa je bil že v slovenskih zgodovinskih percepcijah 19. stoletja takorekoč sinonim za Slovenca.¹⁰ Obred ustoličevanja koroških vojvod, s katerim je bila na simbolni ravni v deželi izročana oblast novemu vojvodi, in ki ga je že starejše koroško zgodovino od Janeza Vetrinjskega, Jakoba Unresta, Filipa Theoprasta Paracelsusa in Mihaela Gotharda Christalnicka oziroma Hieronima Megiserja naprej povezovalo s karantansko zgodovino,¹¹ tako ni uteleševal samo državnosti Karantancev v zgodnjem srednjem veku ampak je bil razumljen tudi kot odraz državnosti Slovencev.

Sestavni del te predstave, pomembne za samorazumevanje Slovencev, pa je bila tudi predstava o demokratičnosti njihove družbene ureditve znotraj lastne, svobodne države Karantanije. Poleg ustoličevanja so jo vsaj na začetku zaznamovale splošne predstave o življenju starih Slovanov, na katere je močno vplival Johann Gottfried Herder (1744–1803) s svojim znamenitim idiličnim opisom slovanskih ljudstev, ki je postal eno najpogostejših besedil v slovenskih šolskih čitankah.¹² Zaznati jo je že pri Linhartu, ki piše, da je oblast pri Slovanih-Karantancih "slonela na združeni volji ljudstva" in da so "vojvodi Karantancev prevzemali svoje dostojanstvo od kmeta, oblečeni v kmečko opravo in njemu prisegali, da bodo služabniki ljudstva, zaščitniki svobode, pravičnosti in revežev".¹³ Najkasneje v času masovnega taborskega gibanja med 1868 in 1871, kjer je bila narodova zgodovina s svojim integrativnim in identifikacijskim potencialom neposredno apostrofirana in kjer se je poudarjalo, da so se končno vrnilo stari časi, ko se Slovenci lahko ponovno svobodno in demokratično posvetujejo o vseh za njih pomembnih stvareh,¹⁴ je predstava o demokratični naravi staroslovenske družbene ureditve postala

Ostalpenraum (7.–9.– Jh.) (kot dodatek k Rajko Bratož (ur.), Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze/Slovenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese (Situla 39 supplementum – Razprave SAZU I/20, Ljubljana 2002) 401 sl., zlasti 412.

- 9 Gl. Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (Dela SAZU I/7, Ljubljana 1952) 78 sl.
- 10 Gl. Sergij Vilfan, Slovenci – kmečki narod?, v: 29. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Ljubljana 1993) 229 sl.
- 11 Gl. Darja Mihelič, Etnična podoba Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinoispecev od 15. do 18. stoletja, v: Rajko Bratož (ur.), Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze/Slovenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese 2 (Situla 39 – Razprave SAZU I/18, Ljubljana 2000) 855 sl.
- 12 Johann Gottfried v. Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 4. Teil, v: Herder's Werke, 12. Teil (Hg. H. Düntzer, Berlin, s. d.) 21 sl. Za recepcijo tega znamenitega Herderjevega teksta o Slovanih pri Slovencih gl. Sergij Vilfan, Zgodovinska pravotvornost in Slovenci (Pravna obzorja 5, Ljubljana 1996) 45 sl.
- 13 Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije I in 2 (Ljubljana 1981) 250.
- 14 Gl. npr. vabilo na žalski tabor 6. septembra 1868, ki se je začel takole: "V starodavnih časih bili so naši prededje slobodni in samosvoji narod. Kadar je bilo treba se posvetovati v občinskih rečeh, zbrali so se pod milim nebom v senci košatih lip, pogovarjali se, izrekli brez strahu svoje želje in potrebe in tako dosegli po mirnem potu, česar so si želeli in potrebovali. Prišli pa so žalostni časi za naš slovenski narod, – propal je v sužnost in v sto- in stoletnih stiskah skoraj da ni popolnoma poginul. Zgubil je vse zaupanje do samega sebe, nosil potpežljivo naloženo mu težko breme, in v neki zaspanosti in malomarnosti si še ni upal misliti, kako bi si poboljšal svoj težavni stan in rešiti se težkega jarma, ki ga žuli. Po tisoč letih

tudi del zgodovinske zavesti širših slojev prebivalstva. Podoben vpliv na masovno recepcijo te predstave je imela Zgodovina slovenskega naroda Josipa Grudna, ki je pred prvo svetovno vojno izšla pri Mohorjevi družbi v astronomski nakladi 79.000 izvodov¹⁵ in kjer avtor poudarja, da je bil knez pri Slovencih "le prvi med starešinami in je prejel svojo oblast iz rok preprostega ljudstva, čigar zastopnik je bil kmet na knežjem kamnu".¹⁶

Toda kljub temu, da ima predstava o demokratičnosti družbene ureditve v najzgodnejši zgodovini Slovencev kar dolge korenine, se ji še zdaleč ni pripisoval tako velik pomen, kot se to počne prav v našem času, ko se v zvezi z družbeno ureditvijo pri Karantancih (oz. že kar Slovencih) uporabljajo pojmi kot so demokracija, parlamentarizem in celo republika. Tako npr. označuje ameriški Slovenec Edward Gobetz v leta 1980 izdani knjigi *Slovenian Heritage* karantansko družbo in ustoličevanje za "enega najbolj impresivnih sistemov demokracije na svetu" oz. kot "veličastno ljudsko čisto demokracijo".¹⁷ Deset let kasneje je po predstavah arheologinje Paole Korošec Karantanija funkcionirala nič manj kot "demokratična republika s kmečko aristokracijo", ki sta ji stala na čelu knežja rodbina in zbor (veča) družinikov in kosezov kot "neke vrste parlament",¹⁸ medtem ko je po kronološko povsem svežem mnenju Alje Brglez mogoče ustoličevanje "pogojno šteti za obliko parlamentarnega odločanja",¹⁹ da ne omenjamo "kolektivno" podpisanega mnenja Slovenskega bibliofilskega društva, ki je 1995 poskrbelo za prevod Felicijanove knjige, v katere predgovoru piše, da je bila oblast v "slovenski Karantaniji" izbrana "plebiscitarno" (sic!) in da so "Praslovenci v času njihove največje suverenosti in najdemokratičnejše oblasti, nedovisno in človekoljubno vladali v svoji ogromni deželi od Jadrana do Donave."²⁰ Posebne vrste afirmacije je takšno razumevanje slovenske zgodovine doseglo ob obisku ameriškega predsednika Billa Clintona v Sloveniji junija 1999, ko je bilo med drugim mogoče celo na spletnih straneh *vladnega* urada za informiranje – takrat ga je vodila že omenjena Alja Brglez – prebrati nič manj kot, da "se je zgodba o ameriški demokraciji začela v Karantaniji, prvi slovenski državi iz 7. stoletja"²¹ in ko je slovenski predsednik Milan Kučan v zdravici pri slavnostni večerji dejal, da se je "že predsednik Thomas Jefferson pri oblikovanju ameriške Deklaracije o neodvisnosti močno oprl tudi na znamenit obred naših slovenskih prednikov, s katerim so tisoč let nazaj demokratično ustoličevali svoje karantanske kneze na Gosposvetem polju";²² ustoličevanje kot enega od vzgledov ljudske demokracije za Jeffersona in prijateljstva med ZDA in Slovenijo pa je v svoji zdravici omenil tudi predsednik Clinton.²³

imamo zdaj sopen postavno pravico, zbirati se pod milim nebom in posvetovati se v vseh stvareh, ktere se nam potrebne in imenitne zdijo." (citat po Vasilij Melik, Tabori 1868–1871, v: isti, Slovenci 1848–1918. Razprave in članki (Maribor 2002) 375).

15 Janko Moder, *Mohorska bibliografija* (Celje 1957) 57.

16 Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda* (Celje 1912) 58.

17 Edward Gobetz (ed), *Slovenian Heritage 1* (Ohio 1980) 8 sl. Ameriški Slovenci iz Clevelanda (Ohio) so že pred tem, ob praznovanju ameriške neodvisnosti 15. maja 1976 v središču mesta odkrili spominsko ploščo, ki govori o prispevku malega naroda izpod Triglava h Deklaraciji o neodvisnosti.

18 Paola Korošec, *Alpski Slovani* (Ljubljana 1990) 22.

19 Alja Brglez, *Zgodovina/sledovi političnih predstavniških teles v najzgodnejši dobi slovenske zgodovine*, v: Barbara Vogrinec (ur.), *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma* (Zbiralnik 8, Ljubljana 2005) 50 sl.

20 K pričujočemu velikemu delu prof. dr. Josipa Felicijana, v: Felicijan, *Slovenstvo* (kot v op. 2) 10 sl.

21 Gl. http://www.uvi.si/clinton/slo/c1_gl_j.html.

22 Gl. http://www.uvi.si/clinton/slo/c1001_3kuc.html.

23 Gl. http://www.uvi.si/clinton/slo/c1001_3cli.html.

Zasluga za takšno dojetanje ustoličevanja in z njim zvezane karantanske družbene ureditve gre nedvomno že omenjenemu Josipu Felicijanu, ki je 1967 v posebni monografiji preko Bodina in Jeffersona povezal ustoličevanje koroških vojvod z nastankom ameriške Deklaracije o neodvisnosti in tako povzdignil domnevno "staroslovensko demokratičnost" na nov nivo – na nivo korenin sodobne demokracije. Toda kaj lahko v resnici izluščimo iz Felicijanovega odkritja, da je Thomas Jefferson v svojem izvodu Bodinovega dela O republiki označil stran, na kateri je po Piccolominijevi predlogi opisano ustoličevanje koroških vojvod (in to v obliki, kakršna je bila v uporabi v najmlajši fazi obreda med 1286 in 1414). Pri tem ni nepomembno, da je Jefferson v knjigi označil še druge strani in da na za nas najbolj pomembni strani ni govora samo o koroškem ustoličevanju ampak tudi o kraljevski oblasti pri Tatarih in Aragoncih. Kajti, če na podlagi Jeffersonovega zaznamka izpeljemo, da je bilo ustoličevanje eden od virov Deklaracije o neodvisnosti, potem bi morali hkrati trditi, da se je Jefferson pri koncipiranju Deklaracije zgledoval tudi na ureditev pri nomadskih Tatarih in v severnoiberski Aragoniji! To seveda nima nobenega smisla in edino kar na podlagi Felicijanovega odkritja lahko z gotovostjo rečemo je torej, da je Jefferson očitno poznal ustoličevanje, ne moremo pa na tej podlagi trditi, da je le-to vplivalo na oblikovanje Deklaracije.²⁴ Tudi če pomislimo na idejna izhodišča ameriške Deklaracije – to je, da so vsi ljudje enaki, da imajo nekatere neodtujljive pravice kot so življenje, svoboda in pravica do sreče, da ima oblast nalogo zaščititi te pravice itd.²⁵ – se zdi jasno, da ustoličevanje koroških vojvod ni moglo biti med njenimi viri, saj teh idej ni mogoče izvajati iz nobenih srednjeveških družbenih koncepcij in praks. Politična misel, ki ji je pri pisanju osnutka Deklaracije sledil Jefferson, je bila povsem novoveška, zrasla v duhu racionalizma in razsvetljenstva, znotraj katerega je na Jeffersona zlasti močno vplival John Locke (1632–1704) s svojimi idejami o splošni svobodi in enakosti, kjer ima država, ki je nastala z družbeno pogodbo, nalogo varovati to "naravno" stanje.

Dodatna problematičnost zgodbe o ustoličevanju in Deklaraciji o neodvisnosti je, da je bil Bodin, preko katerega dela se povezuje prvo z drugim, sploh napačno povzet in zato vsa zgodba napačno interpretirana. Glavna kategorija Bodinove teorije o državi namreč ni bila *demokracija*, ampak *suverenost*, ki jo je opredelil kot najvišjo in od zakonov odvezano oblast nad podložniki. V svojem delu O republiki je Bodin razdelal principe absolutne monarhije in obred ustoličevanja koroških vojvod, ki ga v njem navaja, mu ni služil kot primer demokratičnosti oblasti ampak kot primer *prenosa suverenosti* na monarha, ki ima po njegovem naziranju praktično absolutno oblast (*summa in cives subditosque legibus absoluta potestas*), omejeno samo z božjim in naravnim zakonom in s tem, da ne sme postati tiran v smislu, da mora podanikom garantirati z njimi dogovorjene pravice in skrbeti zanje. Očitno je tudi, da je Jeffersona v Bodinovi knjigi zanimalo v prvi vrsti prav vprašanje tiranije monarhov, saj si je v svojem izvodu označil tudi tisti dve strani (str. 289 in 290), kjer Bodin razpravlja o tem problemu in je nato tudi v Deklaraciji *legitimnost* ameriške revolucije zasnoval na tem, da je oblast angleškega kralja Jurija III. nad ameriški kolonijami opredelil kot tiransko in da ima zato ameriško ljudstvo *suvereno* pravico do neodvisnosti in izbire nove oblasti. Če že kje res lahko govorimo o vplivu Bodinovega dela na Jeffersona in ameriško Deklaracijo o neodvisnosti, potem je to ravno na točki monarhične tiranije, kot je z neposredno

24 V tem smislu že Bogo Grafenauer v oceni Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol, v: Zgodovinski časopis 24 (1970) 112 sl.

25 Tekst Deklaracije o neodvisnosti in sicer tako v Jeffersonovem osnutku, kot tudi v od Kongresa potrjenemu besedilu je lahko dostopen na različnih internetnih straneh, npr. <http://www.ushistory.org/declaration/document/index.htm>.

primerjavo dotičnega odlomka iz Bodinove knjige z odgovarjajočimi pasusi v Deklaraciji pokazal v svoji knjigi tudi Felicijan.²⁶

Felicijanovo odkritje, da je Jefferson v svojem izvodu Bodinovega dela označil stran z opisom koroškega ustoličevanja je torej vsekakor pomembno in zanimivo za vprašanje do kod vse je segalo *poznavanje* ustoličevanja, niti približno pa ne moremo na tej podlagi trditi, da je imelo vpliv na oblikovanje Deklaracije o neodvisnosti in seveda še manj, da segajo korenine ameriške demokracije v prvo slovensko državo Karantanijo, kot se lahko bere na že omenjenih spletnih straneh vladnega urada za informiranje (ta trditev je napačna tudi iz razloga, ker Karantanije ne moremo opredeliti niti kot prvo slovensko niti zgolj kot slovensko državo)²⁷ ali pa, da je ustoličevanje bilo pomembno za razvoj zahodnih demokracij, kot se je izrazil aktualni šolski minister. Takšne in podobne izjave se sicer lepo slišijo, vendar je to še premalo, da bi bile tudi resnične.

S tem, ko je bilo pokazano, da ni nobenega pravega razloga, da bi ustoličevanje lahko šteli med vire ameriške Deklaracije o neodvisnosti, pa hkrati ni bilo še nič povedanega o naravi družbene ureditve pri Karantancih. Je bila ta res takšna, da ji lahko pripišemo atribute kot sta demokratičnost in celo parlamentarnost? Prvi dvom se poraja že, če pobrskamo po najbolj kompetentnem leksikonu za zgodovino srednjega veka (*Lexikon des Mittelalters*), ki sploh nima gesla demokracija! Pa ne zato, ker bi ga pozabili uvrstiti v geslovník ampak zato, ker je bila demokracija za takratne politične sisteme neobstoječa kategorija! Zato seveda srednji vek ni poznal niti parlamentarizma v današnjem pomenu besede, saj ljudstvo ni bilo – tako kot danes – nosilec suverenosti in zato ni imelo (preko svojih reprezentantov) zakonodajne moči. Oblast (vladavina) je bila v srednjem veku namreč *gospodstvo* in ne demokratsko urejena. Opredeleževalo jo je gospodstvo nad ljudmi in stvarmi, nosilec tega gospodstva pa je bilo skorajda izključno plemstvo, katerega privilegiran socialni položaj je izviral iz *prirojenih* pravic, pridobljenih že oz. samo z rojstvom v določeni družini, kar je seveda a priori nedemokratsko. Niti argument, da je srednji vek poznal volitve ne zadošča, da bi lahko govorili o demokratičnosti sistema in demokraciji tako, kot jo razumemo danes. Za ilustracijo zadošča omeniti, da so bile v srednjeveškem (Nemškem) Cesarstvu volitve kralja vedno konstitutivni element zasedbe prestola. Toda kljub volitvam se je vedno upoštevala pripadnost določenim rodbinam in s tem dednost položaja: toliko časa, kolikor je obstajala (vladarska) dinastija, so ostali pri njej. Celó pri menjavi dinastije so veliko vrednost pridajali sorodstvenim povezavam in tako je kraljevske čast dosegalo samo visoko plemstvo. Pri tem se je tudi krog volilnih upravičencev stalno zoževal in od Zlate bule Karla IV. iz 1356 je bil npr. izbor nemškega kralja s posebnim zakonom (privilegijem) urejen tako, da ga je volil ekskluzivni in zaprti gremij samo sedmih volilnih knezov. Člen Saškega zrcala, po katerem je lahko vsak svoboden mož postal kralj, je bil zato čista teorija in bi kvečjemu lahko odseval ureditev iz davnih, germanskih časov. Podobno je tudi bavarsko plemensko pravo (*Lex Baiuvariorum*) sicer določalo, da vojvodo izvoli (*elegit*) ljudstvo, vendar je bila ta določba omejena tako s tem, da ga lahko umesti (*ordinavit*) tudi frankovski kralj, kot da mora izvirati iz dinastije Agilulfingov.²⁸ V praksi je volilna pravica ljudstva seveda bila mrtva črka na pergamentu.

Kako pa je bilo v Bavarski sočasni Karantaniji? Karantanci kot posebna etnična in politična (gentilna/državna) skupnost jasno stopijo v zgodovino malo pred sredo 8. stol., ko je bil njihov knez Borut in ko so se morali zaradi avarske nevarnosti predprediti

26 Felicijan, *Slovenstvo* (kot v op. 2) 45 sl.

27 Gl. Štih, *Državne tvorbe* (kot v op. 8) 14 sl., zlasti 39.

28 Gl. Grafenauer, *Ustoličevanje* (kot v op. 9) 226.

bavarsko-frankovski nadoblasti.²⁹ Obstoj plemenskega kneza, ki ga frankovski viri običajno označujejo kot *dux gentis* in katerega položaj se ni razlikoval od položaja kralja (*rex gentis*) in ki je očitno razpolagal z od plemenske vojske neodvisno vojaško silo (družino), s katero je lahko (Hotimir) zadušil dva upora, kaže na *gospodstveno ureditev* pri Karantancih. To potrjuje tudi dejstvo, da je knežja oblast po Borutovi smrti prešla najprej na njegovega sina Gorazda in nato še na njegovega nečaka Hotimirja, kar jasno kaže na princip *dednosti* knežje oblasti znotraj ene dinastije pri Karantancih. S kakšnim obredom je bil nato po dednem pravu predestinirani knez umeščen v svoje knežje dostojanstvo in s tem legitimiran v svoji knežji oblasti, ne vemo. Z dobrimi razlogi (ni namreč videti boljše alternative mnenju, da so začetki ustoličevanja zvezani s slovansko Karantanijo pred sredo 8. stol.) sicer lahko domnevamo, da je to bilo že ustoličevanje, vendar nam vsebina in potek tega obreda v *karantanskem* času nisa poznana. Dikcija Konverzije, ki poroča, da so Slovani (i.e. Karantanci) po Borutovi smrti naredili Gorazda za kneza (*illi eum ducent fecerunt*) in da so po njegovi smrti izročila ista ljudstva (*sic! ipsi populi*)³⁰ knežjo oblast Hotimirju (*ducatum illi dederunt*) sicer kaže, da je pri postavitvi novega kneza širša skupnost (a neznano v kakšnem obsegu) v končni fazi legitimirala oblast novega kneza, vendar ne vemo na kakšen način in lahko, kot rečeno, samo predpostavljamo, da je forma te legitimacije bilo ustoličenje.³¹ Poleg tega je bila vloga te (za navznoter) legitimirajoče skupnosti pri postavitvi novega kneza najmanj dvakrat bistveno omejena: z že uveljavljeno dednostjo knežje oblasti znotraj ene rodbine in s soglasjem frankovskega kralja, ki je tako imel *pravico soodločanja* pri postavitvi novega kneza Karantancev.³² Skratka, v Konverziji (in sploh v zgodnj srednjeveških virih) ni *nobene* opore za mnenje, da so Karantanci svojega kneza izbirali z volitvami in še manj za trditev, da "da ga je sprva volilo vse ljudstvo na ljudskem zboru ali večji".³³ Tako je zaradi splošnih razmer, ki so vladale v zgodnjem srednjem veku in zaradi konkretno poznanih okoliščin v Karantaniji, meniti, da je o neki demokratični (kaj šele parlamentarni ali republikanski) ureditvi pri Karantancih sredi 8. stoletja nemogoče govoriti.

Toda od podobe, ki jo glede postopka postavitve karantanskega kneza podaja Konverzija in iz katere ni razbrati volilnosti novega kneza ampak dednost njegovega položaja, povezanega s soglasjem frankovskega kralja in legitimirajočo funkcijo širše karantanske skupnosti, se bistveno razlikuje opis, ki ga o izboru – sedaj ne več karantanskega kneza ampak – koroškega vojvode prinašata dva vrinka v Švabskem zrcalu. Vrinka sta bila zapisana šele v 14. in 15. stoletju, vendar njuna predloga, ali pa vsaj del predloge, prejkone sega že v 11. stoletje.³⁴ Predloga obeh vrinkov, ki jo je na podlagi

29 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (kot v op. 7) c. 4.

30 K problematike te dikcije gl. nazadnje Kahl, *Staat der Karantanen* (kot v op. 8) 163 sl.

31 Gl. Herwig Wolfram, *Salzburg – Bayern – Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergbd. 31, 1995) 278.

32 Za to ureditev, ki je bila razširjena tudi pri drugih slovanskih ljudstvih na vzhodni frankovski meji gl. Peter Štih, *Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naseljenem prostoru v vzhodnih Alpah*, v: *Slovenci in država* (Razprave SAZU I/17, Ljubljana 1995) 28 sl.

33 Tako Brglez, *Zgodovina/sledovi* (kot v op. 18) 47. Ta po Grafenauerju povzeta trditev izhaja iz *splošnega sociološkega* modela prvotne ljudske demokracije na stopnji plemenske ureditve, vendar *konkretno zgodovinsko* za Karantance oz. alpske Slovane ni izpričana in zgodovinsko tudi *ni nujna*.

34 Temeljno Grafenauer, *Ustoličevanje* (kot v op. 9) 74 sl., 161 sl., 207 sl., vendar gl. k temu tudi: Ljudmil Hauptmann, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu* (Dela SAZU I/10, Ljubljana 1954) 144 sl.; Hans-Dietrich Kahl, *Der "Richter des Landes" zu Kärnten in Überlieferung des sogennanten Schwabenspiegels*, v: *Carinthia I* 190 (2000) 140.

tekstne kritike v vsebinskem (in seveda ne v stilističnem) oziru vsaj v bistvenih potezah rekonstruiral Bogo Grafenauer že pred več kot petdesetimi leti, naj bi tako opisovala način izbora in ustoličenja novega koroškega vojvode v zgodnejši fazi obreda (11. stoletju), ko naj bi ta v precejšnji meri še vseboval elemente karantanske ureditve. Po tem viru imajo izključno *fryen lantsaessen* (kosezi)³⁵ pravico izbire novega koroškega vojvode. Ti izmed sebe na podlagi prisega deželi in deželanom izberejo sodnika, ki se jim zdi najboljši in najprimernejši in sicer ne glede na plemstvo in moč, ampak upoštevajo le poštenje in resnico. Izbrani sodnik nato vpraša vse koseze in vsakega posebej glede na prisego, ki so jo dali sodnikom (sic! mn.), deželi in kosezom (sic! samemu sebi torej) ali se jim zdi koristen in dober tisti, ki jim ga daje in je dala [za novega vojvodo] država (*rich*). In če se jim ne zdi primeren, jim mora država dati novega vojvodo. Če pa se jim zdi primeren za novega vojvodo gospod, ki ga je dala država in ga je tudi večina kosezov izvolila (*mertall erwelt*), tedaj ga vsi skupaj (revni in bogati) lepo sprejmejo in ga ustoličijo na knežjem kamnu, s čimer so novemu vojvodi pripadle vse pravice, ki jih uživa vojvoda na Koroškem. Šele nato je ta prejel od kralja oz. cesarja svoje fevde.³⁶

Po gornjem opisu je Koroška v bistvu *volilna vojvodina* z omejenim krogom tistih – in to krogom, ki je za fevdalno družbo povsem neobičajen –, ki imajo aktivno volilno pravico, natančno pa je opisan tudi postopek, po katerem se izvoli novega vojvodo. Na podlagi prisega deželi in deželanom izvolijo volilni upravičenci izmed sebe sodnika, ki ga izberejo *izključno* po principu *primernosti* (idoneitete). Ta nato vpraša iste volilce o primernosti (idoneiteti) kandidata, ki jim ga je za vojvodo določila država in ti ga imajo pravico zavrniti (v tem primeru jim mora biti predložen nov kandidat) oz. potrditi, kar storijo po principu večine (*mertall erwelt*). Če je potrjen (izvoljen z večino volilnih upravičencev), sledi po deželnih običajih (*nach des landes gewonheit*) ustoličenje in nato še podelilitev vojvodine v fevd s strani države oz. kralja/cesarja.

Že dolgo je jasno, da predstavlja opisan postopek popoln tujek v fevd(al)no-pravno organizirani družbi srednjeveškega (Nemškega) Cesarstva, ki je zraslo iz karolinške dediščine. Anomalijo se je zato skušalo razlagati predvsem tako, da naj bi v postopku preživeli nasledki nekdanjih karantanskih razmer oz. ureditve. Toda kot smo videli, je po Konverziji, ki je daleč najstarejši in zato primarni vir, izbira kneza v Karantaniji potekala povsem drugače kot opisujeta izbor koroškega vojvode vrinka v Švabsko zrcalo oz. njuna predloga. Predvsem nimamo v Konverziji nobene opore za mnenje, da bi bila Karantanija volilna kneževina. Nadalje je v Karantaniji pomembno vlogo pri postavitvi novega kneza igralo dedno pravo, medtem, ko sta bila po vrinkih (predlogi) Švabskega zrcala tako novi vojvoda kot tudi sodnik (kosezov) izvoljena na podlagi čistega idoneitetnega principa, pri katerem je bila dedna pravica povsem brezpredmetna. In končno, v Karantaniji je dal frankovski vladar kot najvišja oblast soglasje k postavitvi novega kneza *preden* so mu Karantanci s svoje strani podelili legitimnost, sedaj pa naj bi kosezi vladarjevega kandidata najprej izvolili (i.e. mu dali soglasje) in šele *nato* naj bi ta od njega prejel vojvodino v fevd in bil s tem legitimiran tudi s strani države. Povsem očitno je, da postopka, opisanega v obeh vrinkih (predlogi) Švabskega zrcala, *ni mogoče* razlagati kot ostalino karantanske ureditve, kajti ni videti prav nobene možnosti, da bi Karantanija oz. Koroška v času, ko je bila po 828 z uvedbo grofovsko uprave (namesto gentilne ureditve) državno-pravno integrirana v Frankovsko državo in iz nje nastalo (Nemško) Cesarstvo, lahko *povečala* svoje pravice na račun vladarja, ki bi iz potrjevalca

35 *Lantsaessen* = kosezi: gl. Grafenauer, Ustoličevanje (kot v op. 9) 198 sl.; Hauptmann, Staroslovenska družba (kot v op. 34) 148.

36 Grafenauer, Ustoličevanje (kot v op. 9) 172 sl.; Hauptmann, Staroslovenska družba (kot v op. 34) 144 sl.

postal samo predlagatelj in to celo na takšen način, da bi volilno telo, ki bi odločalo o vladarjevemu kandidatu, bilo po svoji sestavi kmečko.

Hans-Dietrich Kahl zato na podlagi teh izhodišč z dobrimi razlogi meni, da imamo v opisu ustoličevanja v vrinkih (predlogi) Švabskega zrcala opraviti z več tekstovnimi plastmi, od katerih se tista, ki se nanaša na sam potek (obred) ustoličenja (in se na tem mestu z njim nismo ukvarjali, ker za našo temo ni bistven), s precejšnjo mero verjetnosti nanaša na karantansko tradicijo, medtem ko predstavlja sam postopek izbire vojvode drugo plast, katere nastanek je mogoče dobro razložiti in povezati z obdobjem investiturnega boja v zadnji četrtini 11. stoletja.³⁷ Na kratko povzeto gre za to, da je idoneitetni princip pri volitvah star princip kanonskega prava, ki ga je rimska kurija poskušala uveljaviti tudi pri volitvah nemškega kralja v škodo Henrika IV. Na zboru (opozicijskih) knezov v Forcheimu 1077, na katerem je bil tudi ob upoštevanju idoneitetnega principa in v prisotnosti papeškega legata za (proti)kralja izvoljen Rudolf iz Rheinfeldna, je sodeloval tudi koroški vojvoda (od 1061) Bertold iz švabske rodbine Zähringov. Bertold, ki je v svoji osebi povezoval Koroško z domovino Švabskega zrcala, je bil zaradi tega odstavljen, vendar s političnega odra ni izginil in je bil še naprej aktiven v bojih med gregorijanci in pristaši Henrika IV. Ti so potekali tudi na povsem novem bojnem polju pisne propagande, s katero so vplivali na mnenje tako na svoji, kot na nasprotni strani. Propagandni spisi so postali eno od orodij, s katerim je knežja opozicija vgradila med argumente proti Henriku IV. tudi idoneitetni princip, ki je bil sedaj apliciran tudi na laike. To je kontekst, v katerega se zelo dobro vklaplajo tudi tisti deli obeh vrinkov (predloge) Švabskega zrcala, ki govorijo o postopku izbire novega koroškega vojvode. S svojim poudarjanjem idoneitetnega principa za volitve laikov delujejo te pasaže kot, da bi bile prevzete iz nekega izgubljenega propagandnega besedila te dobe in bile zgolj prevedene iz latinščine v nemščino.³⁸

Vrinka (predloga) v Švabsko zrcalo tako z veliko mero verjetnosti ne opisujeta (nekdaj) žive pravne prakse na Koroškem ampak je v njima prej potrebno videti neke vrste tendenčni opis (*Zweckschöpfung*) in mešanico dejanske in skonstruirane tradicije. Vrinka sta tako glede vprašanja izbora karantanskega kneza in tudi kasneje koroškega vojvode z veliko mero verjetnosti povsem neizpovedna in s tem *neuporabna*.³⁹ Vsekakor se ta negativna verjetnost kaže precej večja od verjetnosti, da nam vrinka v resnici odlikujeta staro karantansko oz. koroško ureditev. S to ugotovitvijo pa mora odpasti tudi vse, kar se tiče vloge koseškega sodnika in koseške veče pri izboru karantanskega kneza oz. koroškega vojvode in seveda tudi to, da je v času, ko je bila Koroška kot vojvodina že vključena v zvezo Cesarstva, izvolitev in ustoličenje novega kneza imelo časovno in pravno prednost pred vladarjevo podelitvijo.

Podobo o izboru novega kneza pri Karantancih tako lahko gradimo samo na podlagi Konverzije. In ta nam – čeprav na zelo skromen način – kaže, da je bil izbor v bistvu zelo podoben načinu, ki smo go videli pri Bavarcih in ki je bil poznan tudi drugod.⁴⁰ V tem oziru tudi presumirano ustoličevanje pri Karantancih ni moglo biti nič izjemnega. Obred je izjemen postal šele kasneje, v povsem drugem času. Pri tem njegova izjemnost, kot je ustoličevanje koroških vojvod (in ne karantanskih knezov) prvi označil Enej Silvij

³⁷ Kahl, "Richter des Landes" (kot v op. 34) 133 sl.

³⁸ Kahl, "Richter des Landes" (kot v op. 34) 138.

³⁹ Ta ocena se ne nanaša na opis samega obreda ustoličenja, za katerega ni videti razlogov, da ne bi povzel njegovega dejanskega poteka.

⁴⁰ Gl. Grafenauer, Ustoličevanje (kot v op. 9) 220 sl.; František Graus, Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa, v: *Historica* 10 (1965) 32 sl.

Piccolomini kmalu po sredi 15. stoletja⁴¹ in kar so kasneje povzemali številni avtorji vse do danes z Bodinom na čelu, ni bila niti v njegovi demokratičnosti, niti v njegovi parlamentarnosti, niti v njegovem slovenskem jeziku ampak v njegovi *arhaičnosti*. Obred, s katerim je kmet-kosez simbolno predajal oblast novemu vojvodi v vojvodini Koroški, ki je moral biti prav tako oblečen v kmečko obleko, je namreč povsem odstopal od predstav in norm, ki so bile v veljavi na jesen srednjega veka. Dovolj se je spomniti, kako so približno v istem obdobju, ko je opis obreda po Janezu Vetrinjskemu prevzel Piccolomini, bili med državne kneze povzdignjeni grofje Celjski (1436): njihovo povzdignjenje je bilo nekaj povsem drugega. Listino o povzdigu, pečateno z majestetnim pečatom, je Ulriku Celjskemu skupaj z dvema praporčkoma kot simbolom dveh knežjih fevdov izročil na prestolu sedeči in s cesarskimi insignijami ozaljšan ter v cesarski ornat oblečen Sigismund Luksemburški, svečanost pa se je vršila na mestnem trgu v Pragi v pristnosti državnih knezov.⁴² To je bila norma, medtem ko je bilo ustoličevanje kot ga poznamo po poznesrednjeveških opisih nekaj tako nenavadnega in neobičajnega, da se je že spremljevalcem 1335 ustoličenega Habsburžana Otona Veselega zdelo "smešno in igra".⁴³

Predstave o neki demokratični izjemnosti karantanske družbene ureditve in o vplivu, ki naj bi ga le-ta na podlagi literarne tradicije imela na oblikovanje temeljev modernega demokratizma, nimajo torej nobene opore v zgodovinskih virih. Gre za na začetku apostrofiran "zgodovinski trač",⁴⁴ ki ga je šteti v kategorijo nacionalnih zgodovinskih mitov, s katerimi razumemo (s)konstruirano in idealizirano preteklost, ki odgovarja potrebam sedanosti in ne imperativu preteklosti in ki zato v oddaljene čase tudi prenaša sodobne predstave in pojme. Pri tem je zanimivo, da se je začel obravnavani mit kljub že precej starim nastavkom uveljavljati šele v zadnjem obdobju in je pravzaprav eden najmlajših slovenskih zgodovinskih mitov. Razlog za njegovo sodobno aktualnost bi morda lahko bil v tem, da je afirmativen za mlado slovensko demokracijo in državo, sodi pa drugače v skupek predstav, ki je subsumiran v pojmu karantanski mit. Po tem najmočnejšem slovenskem nacionalnokonstitutivnem in državotvornem mitu segajo začetki nacionalne zgodovine Slovencev v čas naselitve Slovanov in kneževine Karantanije, ki naj ne bi bila samo prva država Slovencev, ampak naj bi imela tudi že demokratično ureditev – torej nekaj, kar naj bi si oboje Slovenci *ponovno* priborili šele po več kot tisoč letih. Del te mitične percepcije je tudi knežji kamen, ki naj bi uteleševal davno slovensko glorio (ki je pa v resnici nikoli ni bilo) in je zato posledično najmočnejši simbol slovenske zgodovine, čeprav gre za spomenik, s katerim je bila povezana predaja oblasti *izključno* v Karantaniji in nato na Koroškem in ni nikoli imel vseslovenske konotacije, tako da je zgodovinsko gledano lahko le simbol *koroške* preteklosti.⁴⁵

41 ...*solenitatem nusquam alibi auditam...*

42 Ernst v. Schwind – Alphons Dopsch, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter* (Innsbruck 1895) 344 sl.

43 Grafenauer, *Ustoličevanje* (kot v op. 9) 105.

44 Gl. op. 5.

45 Podrobneje gl. Štih, *Poglavje iz nacionalizirane zgodovine* (kot v op. 3).